

PEDAGOGLAR VA O'QUVCHILAR O'RTASIDAGI MULOQOT KO'NIKMALARINI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MASALALARI

Axmatqulova Muqaddas Murodovna

Buvayda tumani 24-maktab amaliyotchi psixolog

Annotatsiya: Odamlarning mehr-oqibati, bir-birlariga nisbatan o'zaro hurmat e'tiborda bo'lishlari muloqot jarayonida namoyon bo'ladi. Xalqimizda azaldan muloqot salomlashish madaniyatidan boshlanadi. Salomlashish turli xalqlarda har xil amalga oshiriladi. Xalqimizda salomlashish axloqlilikning yuksak namunasi sifatida e'tirof etilib, uning negizida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, shu millatning ruhiy xususiyatlari, o'zaro munosabatlarining ma'naviy asoslari, bo'lajak muloqotning xarakteri, o'zaro hamkorligi aks etadi. "Qur'oni karim"da salomlashish odobi musulmon ahlining qat'iy majburiy burchi tarzida bayon etiladi: "Ey mo'minlar, o'z uylaringizdan boshqa uylarga to'izn so'ramaguningizcha va egalariga salom bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. Shoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar".

Kalit so'zlar: ilm olish, kasbiy mahorat, kasb etikasi, qiziqish, qobiliyat, maqsad, psixologik tadqiqotlar, muloqot, ong, tafakkur

KIRISH

Ajdodlarimiz madaniy va ma'naviy merosi, ular yaratgan so'z, xalq tilining tuganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Xisrav Dehlaviy, Abu Hamid G'azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq va g'arb donishmandlarining boy meroslarida farzandlarni tarbiyalash va kamolotga etkazish asosiy muammo sifatida targ'ib qilingan. Ular so'zni va nutqni ta'lim-tarbiyada ilohiy ne'mat va hikmat deb bilishgan hamda har bir so'zning o'z o'zni va ahamiyati borligini, tarbiyada so'zdan kuchliroq va qudratliroq narsa yo'qligini, tilga e'tibor – elga e'tibor ekanligini, so'z sehri mo'jizalar yarata olishini ta'kidlab kelganlar. Bularning barchasi mudarris va shogirdlarning samimiy muloqoti jarayonida amalga oshirilgan. Mudarrislar barkamol va tarbiyalangan insonning o'nta nishonasi borligini alohida ta'kidlashgan:

birinchisi: xalq to'g'ri deb topgan narsaga noto'g'ri deb qaramaslik;

ikkinchisi: yoshlikdan o'z nafsiga erk bermaslik;

uchinchisi: birovlardan aslo ayb qidirmaslik;

to'rtinchisi: yomonlik va omadsizlikni yaxshilikka yo'yish;

beshinchisi: agar gunohkor uzr so'rasa, uzrini qabul qilish va kechirimli bo'lish;

oltinchisi: muhojirlar hojatini chiqarish;
ettinchisi: doimo el g'amini eyish;
sakkizinchisi: aybini tan olish;
to'qqizinchi: el bilan ochiq chehrali bo'lish;
o'ninchisi: odamlar bilan doimo shirin muomalada bo'lish.

Muloqot Sharqona tarbiyada axloq qo'rki sanalgan. Muallim har bir o'quvchining qanday dunyoqarashga egaligi, tafakkuri, bilim saviyasi, hayotga nisbatan munosabati odamlar bilan o'zaro muloqotida namoyon bo'lishini uqtirgan. Sharq mutafakkirlari merosida muloqot – azaldan insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositasi bo'lgan. Muloqotning asosiy quroli til hisoblangan. Shuning uchun ham til – aloqa quroli sifatida ta'riflanadi.

Insonning tili shirin, muomala madaniyatiga ega bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro'-e'tibor topadi. Ko'p gapirish hech qachon kishiga obro' keltirmaydi. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, aytiladigan har bir so'zga hurmat bilan, o'ylab yondashish lozimligini uqtirib o'tganlar. O'qituvchi "so'z aytishdan avval, har daqiqada so'z ortidan keladigan oqibatlarni o'yla'shi (I.P.Pavlov) kerak. Alisher Navoiy adabiy meroslarida muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida noyob fikrlarni bayon qilgan. Bygungi kunda ham bu fikrlar o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. «Til shirinligi – ko'ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. Shirin so'z sof ko'ngillar uchun acal kabi totlidir», - deydi Alisher Navoiy.

O'quvchilar nutqini o'stirishda o'qituvchining til boyligi muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, shirin tillilik o'quvchini o'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'qituvchining til boyligi nutqining obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo'lishini ta'minlaydi, natijada o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etadi. Zotan, til va nutqning teranligi, o'qituvchining mahoratini, ma'naviy boyligini, o'qituvchilik qobiliyatining qay darajada ekanligini ifodalaydigan o'lchov, ko'rsatkich hisoblanadi. Amerika shoiri Rolf Emerson: "Nutq qudratli kuch: u ishintiradi, undaydi, majbur qiladi", deydi. Sharq mutafakkirlari ijodida til va nutq vositalari orqali notiq, voiz, badihago'y, qissaxon kabi maxsus san'at ahillari va mudarrislar diniy, ta'lim-tarbiyaviy, islomiy aqidalarni ommaga singdirishgani, pand-nasihatlar qilishgani bayon etiladi. Ushbu nutq sohiblari keng qamrovli bilimga, boy axborotga ega bo'lishgan.

Alisher Navoiy "Voiz olimning o'zi avvalo halol ish ko'ruvchi bo'lishini, uning nasihatidan chiqmaslikni" asarlarida bayon etgan. Shuning uchun til shirinligi va notiqlik san'ati ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir o'qituvchining eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati xicoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda beqiyosdir. O'qituvchining tili nutqiy qobiliyati o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, xulq-avtori va fikr yuritishlariga

ulkan ta'sir etuvchi kuchli vositalardir. O'qituvchining "til boyligi va notiqlik san'ati barcha zamonlarda yonma-yon yashab kelgan" (A.P.Chexov). Uning his tuyg'usi, intilishlari, iroda va e'tiqodi nutqida aks etadi. O'qituvchi til boyligi bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, Vatanga sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hissiyotlarini uyg'otadi, bilim olishga undaydi. Shuning uchun o'qituvchi "tilning xalq o'tmishi, hozirgi va kelajak avlodni buyuk bir yaxlitlikka, tarixiy, jonli bir jipslikka aylantiruvchi eng hayotiy, eng boy va eng mustahkam vosita" (K.D. Ushinskiy) ekanligini unutmasligi kerak.

Kishilarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarida shirinsuxanlik, go'zallik, so'zlashuv ohangidagi muloyimlik "Muosharat odobi" deyiladi. Muosharat odobi insonning go'dakligida ota-ona bag'rida, oilada shakllantirilishi kerak. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deyiladi xalq maqollarida. Oilada o'rganilgan muosharat odobining poydevori mustahkam bo'ladi. Bola maktabda, ulg'aygach esa, ijtimoiy muhitda ko'nikma hosil qilish jarayonida oilasida o'rganilgan muosharat odobining kuch-qudratini doimo his qiladi.

O'quvchilarga muosharat odobini shakllantirish uchun o'qituvchining o'zi avvalo xushmuomalaligini namoyish etib, o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi, mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikir bo'lib, o'rnak bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Sharq mutafakkirlari asarlarida muosharat odobi turli ko'rinish va nomlarda bayon etiladi. Jumladan, Al Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida asosiy g'oya – fozil kishilar obrazi. U kim bo'lishidan qat'iy nazar shohmi, gadomi, oddiy fuqaromi fozil kishidir. Shaharning fozil kishilari bir-birlariga nisbatan hurmat va izzatda bo'ladilar. Ota-ona va farzand, ustoz va shogird, do'stlar, qarindoshlar o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom mavjud. Forobiy asarida bundan bir necha asr ilgari ham otabobolarimizning ma'naviyati naqadar yuksak bo'lganligi va bu avlodlarga o'rnak bo'lishi ta'kidlanadi. Onore de Balzak "Xushmuomalalik va kamtarlik kishining chinakam ma'rifatli ekanligidan dalolat beradi", deydi. Ingliz donishmandi Jon Libbok: "Odamlar boodoblilik yordamida hattoki kuch bilan erishish mumkin bo'lmagan g'alabalarga erishishi mumkin"ligini aytadi. Demak, muosharat odobi nafaqat milliy an'analarimiz va urf-odatlarimizning ko'zgusi bo'lgan, balki dunyodagi barcha xalqlarning noyob insoniy fazilati sifatida e'tirof etilgan.

Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'z o'rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka qo'shilish, ular bilan ahil bo'lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabatda o'quvchilarning diliga to'g'ri kelmaydigan qo'pol va dilozor munosabat olib boruvchi o'qituvchilarni hech kim yoqtirmaydi. O'quvchilar xushfe'l, shirinsuxan, adolatparvar, muomalasi shirin o'qituvchi va tarbiyachilarni dildan yoqtirishadilar va hurmat-e'tibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o'rinini topish, inoq va hamjihat bo'lib yashash

shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o'zining yutug'i bilan, badavlatligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo'ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo'lmog'i zapyp.

Shirin so'z muloqotga kirishishning asosiy qurolidir. U inson qalbini ilitadi, qo'pol co'z inson kalbini jarohatlaydi. O'qituvchining "aql-zakovati, fikri, histuyg'ulari, bilimi va madaniy saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (Aziz Yunusov). Chunki so'zning qudrati katta. O'qituvchi o'z so'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor bo'lmog'i lozim. Eng avvalo, o'quvchilarga muomala madaniyatini, kattalar oldida o'zini tuta bilishi, gapini bo'lmasligi, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatish zarur.

Muloqot madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz zarur. O'qituvchining qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan olib boradigan muloqoti orqali namoyon bo'ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini birbirlariga so'z yordamida etkazadilar, amalga oshiradilar. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. Co'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bunday kishilarni yoqtiradilar, hurmat qiladilar. So'zlashuv ham o'ziga xos san'atdir. Bu san'atning ildizi muosharat odobi bo'lib, uni mukammal o'rganish har bir inson uchun zarur. Shy bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq va sof adabiy tilda o'quvchilar bilan muloqot qilish o'qituvchining notiqlik qobiliyatidir.

O'qituvchining bilimi, pedagogik mahorati, qizg'in mehnati barkamol avlodni tarbiyalashga, ularda tashabbuskorlik, faollik, ishbilarmonlik, ijodkorlik, tadbirkorlik hislatlarini va ma'naviy ongini shakllantirishga qaratilgan. Jamiyatdagi global o'zgarishlar, texnik va texnologik taraqqiyot, dunyoviy fanlardagi o'zgarishlar va yangiliklar uning sharaflari mehnatiga ta'sir qiladi. Buning uchun ijodkorlik talab etiladi. Ijodkorlik esa faqat qizg'in mehnat tufayli sodir bo'ladigan faoliyat shakli. O'qituvchi:

mehnatsevarlik qadriyatlarining mohiyatini aqliy va jismoniy mehnatga ijodiy munosabat sifatida anglashi;

ongli va halol mehnat bilan, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy, moddiy va ma'naviy rivojlanishiga ta'sir etishi;

o'z mehnati natijalaridan g'ururlana olishi;

o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishda jamiyat oldidagi mas'uliyatini doimo his etishi lozim.

Mamlakatimizda *"kadrlarni o'qitish va tarbiyalash milliy tiklanish printsiplari va mustaqillik yutuqlari, xalqning boy milliy, ma'naviy va intellektual salohiyati hamda umumbashariy qadriyatlarga tayangan, insonparvarlikka yo'naltirilgan ta'limning mazmuni davlat ta'lim standartlari asosida"* ("Kadrlar tayyorlash milliy

dasturi” 54–bet) olib boriladi. Ayniqsa umumbashariy qadriyatlar asosida ta’lim oluvchining shaxsiga, unda ta’lim va bilimlarga bo’lgan ishtiyoqni kuchaytirishga, mustaqil ish tutishni, insoniy qadr–qimmat tuyg’usini shakllantirishga alohida e’tibor beriladi.

O’qituvchi qanday umuminsoniy qadriyatlarni targ’ib etishi mumkin, tadqiqotlarimiz jarayonida o’qituvchilarga quyidagi savol bilan murojaat qildik: “Shaxsan Siz dars jarayonida o’quvchilarga qanday nasihat qilgan bo’lardingiz?”. “Nasihatlar”ning asosiy mazmuni noaniq, ularda pedagogning individualligi va mavzuni tez tanlash intuitsiyasi sezilmasdi. Dars jarayonida o’qituvchi doimo mazmunan bir xil nasihatlar beradi. Ularni quyidagicha tavsiflash mumkin:

- sidqidildan o’qish zarurligini eslatish;
- mehnatsevarlikka undash, vijdoniylikka chaqirish;
- barkamol shaxs sifatida shakllanish zarurligi haqida eslatish;
- insoniylkni yo’qotmaslikka chaqirish.

O’qituvchilarning javobi bayonot yoki nasihat qilish xususiyatiga ega bo’lishi, o’ta mavhum hamda ta’sirli chiqishi shart emas. Zamonaviy ta’lim muassasalarida pedagoglarning umuminsoniy qadriyatlarni targ’ib qilish tajribasi kamligidan dalolat beradi va ushbu muammolar haqida o’ylab ko’rishga majbur etadi.

O’qituvchi mehnatidagi natijalar uning umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlarga bo’lgan munosabati bilan o’lchanishi evropa olimlarining ham ilmiy tadqiqot ishlaridan o’rin olgan. Jumladan, K. Klakxon o’qituvchining umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan munosabatini turkumlarga ajratib, quyidagicha ta’rif beradi: “qadriyatlar – oshkora yoki yashiringan, individga yoki guruhga xos bo’lgan orzu istak haqidagi tasavvuri bo’lib, ular tomonidan kasbiy faoliyat yuzasidan bajarilayotgan mehnat turlarini, vositalarini va maqsadlarini tanlashga ta’sir ko’rsatadi”.

Pedagogik jarayonda o’qituvchining umuminsoniy qadriyatlarga yo’naltirilganligi ham olim tomonidan keng tadqiq qilingan. U pedagogik qadriyatlarni takomillashtirishga nisbatan quyidagi muammolar muhim ahamiyatga ega deb ta’kidlaydi:

O’qituvchining jamiyatga xos qadriyatlarni o’zlashtirishi va targ’ib qilish qobiliyati.

O’qituvchining o’quv–tarbiyaviy jarayonlarda umuminsoniy qadriyatlarni samarali targ’ib etish istagi va imkoniyatlari.

Targ’ib etilayotgan umuminsoniy qadriyatlarni o’quvchi tomonidan muntazam qabul qilinishi uchun o’qituvchining zarur shart–sharoitlarni yaratganligi.

Pedagog olimlar o’z tadqiqotlarida o’qituvchilarning umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini va ularni o’quvchilar ongiga etkaza olish qobiliyatlariga qarab ikkita asosiy turga ajratib ko’rsatadilar:

“O’quvchi ongini rivojlantirish”ga yo’naltirilganlik: ushbu toifadagi o’qituvchi jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy axloqiy omillarga tayangan holda avvalo o’quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga intiladi;

“Ta’lim jarayonida biror natijaga erishish”ga yo’naltirilganlik: Ushbu toifadagi o’qituvchi o’quvchining faqatgina aqliy rivojlanishidan manfaatdor. O’zlashtirilgan o’quv materialini qat’iy tekshirib boradi. Bunday yo’naltirilganlikda o’qituvchi jamiyatning faqatgina ta’lim sohasiga nisbatan munosabatlarini bajarish bilan bog’liq faoliyatni olib boradi. Jamiyat ta’lim tizimidagi faoliyatlardan qoniqmagan taqdirda, ushbu turdagi o’qituvchilar mehnati ustunlik qiladi va samarali deb tan olinadi.

A.G.Zdravomo’slov va V.A.Yadov insonning umumbashariy qadriyatlarga yo’naltirilganligini jamiyatning moddiy va ma’naviy madaniyatiga asoslangan qadriyatlariga shaxsning ko’nikishi (yoki moslashuvi) deb ta’rif beradilar.

Qadriyatlar sub’ekt tomonidan idealga aylanishi mumkin. Bu holda ushbu qadriyat – inson hayotiy pozitsiyasining o’rnatilishiga ta’sir qilishga qodir hamda muhim ahamiyatga ega bo’lgan maqsadli qadriyatlarga aylanadi. Ma’lum bir maqsadga yo’naltirilmagan qadriyatlar shaxs faoliyatini boshqaruvchi vazifasini bajarishi mumkin, bunda u individ ongida “o’z maqsadlariga erishish uchun bo’ysunishga to’g’ri keladigan” vositali qadriyatlar sifatida namoyon bo’ladi. Ma’lum bir maqsadga asoslangan qadriyatlar qarama–qarshi yo’nalishlarga ega bo’lsa, ziddiyatlarga duch kelishi mumkin. Maqsadli qadriyatlar vositali qadriyatlarga nisbatan turg’unroq, biroq vositali qadriyatlarga individuallashtirish ko’proq seziladi.

M.Rokich inson qadriyatlari tushunchasiga ikki xil ta’rif bergan: U qadriyat deganda insonning o’z maqsadini boshqa maqsadlar bilan solishtirganida ustunligiga ishonchi, yoki individ xulqining boshqalar xulqi bilan solishtirganda ustunligiga ishonchini tushunadi. Shundan kelib chiqib, u insoniy qadriyatlarning ikkita turini ajratadi: maqsadli qadriyatlar va vositali qadriyatlar. Birinchisi ideal, ikkinchisini esa instrumental deb ataydi. Ideal qadriyatlarda individ uchun ma’lum bo’lgan hayotiy qadriyatlarning ustuvorligi aks etadi, instrumental qadriyatlarda esa – tegishli ideal qadriyatlarning amalga oshirilishiga olib keladigan ma’lum xulq turlarining ustuvorligi aks etadi. M.Rokich taklif etgan qadriyatlarni tashxis qilish metodikasi keng tarqalgan.

Ko’pchilik olimlar ideal qadriyatlarni o’qituvchi pedagogik faoliyatining mazmuni deb, ularni pedagogik qadriyatlar deb hisoblaydilar va ular qatorida ko’pincha quyidagilarini e’tirof etadilar: xususiy nufuz, yuqori moddiy ahvol, kreativlik, faol ijtimoiy aloqalar, o’z–o’zini rivojlantirish, muvaffaqiyatlar, ma’naviy qoniqish, o’z individualligini saqlab qolish.

Pedagogik faoliyatda umumbashariy qadriyatlar o’qituvchining qizg’in mehnati evaziga shakllanib boradi va quyidagi muammolar o’qituvchi uchun bugungi kunda eng muhim ahamiyatga ega:

o'qituvchi mehnatida jamiyatga xos umumbashariy qadriyatlarni o'z maqsadlarining asosi deb bilishi;

o'qituvchida mehnatida maqsadli qadriyatlarni samarali uzatish istagining mavjudligi va imkoniyatlari;

o'quvchilar maqsadli qadriyatlarni qabul qilishi uchun o'qituvchi tomonidan zarur shart-sharoitlarning yaratilishi.

Bunday yo'naltirilganlik mazmunida jamiyatning ta'lim sohasida olib borayotgan islohotlari mazmuni va mohiyati ifodalangan. Shuning uchun o'qituvchi mehnatining mohiyatida uning ma'naviy saviyasini ko'rsatadigan intellektual ong, yuksak ma'naviyat, asriy an'analarga va umumbashariy qadriyatlarga tayanadigan, zamonning ilg'or yutuqlaridan oziqlanadigan milliy dunyoqarash va e'tiqod kabi mezonlar mavjud bo'lishi kerak.

O'qituvchi mehnati faolligining unumdorligini oshiruvchi xususiyatlar, uning mehnatga erkin va ijobiy munosabatda bo'lishi, pedagoglik kasbi bilan bog'liq bo'lgan barcha mehnat turlariga qiziqishi, o'qituvchi ma'naviy dunyosining boyligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati va onglilik darajasi bilan ham belgilanadi. Hozirgi zamon sotsiologik tadqiqotlarida o'qituvchilarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishga nisbatan qiziqishlariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda, chunki har qanday jamiyatda belgilangan me'yoriy qonuniyatlar tizimi bo'lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar etakchilik qiladi.

Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni ulug'lash, tinch va osoyishta hayot, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu qadriyatlar ta'lim-tarbiya asosida yosh avlod ongiga singdiriladi. Mamlakatimiz ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar va tarbiyachilarning pedagogik mahoratida umumbashariy qadriyatlar ularning ma'naviy dunyosini naqadar keng ekanligini namoyon etadi. Buyuk allomalarimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turgan. Ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Inson axloqi aqlga, xulqi va hatti-harakati esa ilm-fanni o'rganishga hamda ma'rifatga asoslangandagina ma'naviy kamolotga erishadi. Allomalarning fikrlariga ko'ra, insonparvarlik g'oyalarining amalga oshishi, ma'naviy barkamollikka erishish, bilimli va ma'rifatli bo'lishga bog'liq. Shuning uchun ham ular ilmlilikni umuminsoniy qadriyat darajasida ulug'lab, jamiyatning barcha a'zolarini ilm egallashga chaqirdilar, muallimlarning shijoatli mehnatini qadrladilar.

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishning kaliti ekanligini alohida ta'kidlaydi. Ilm-ma'rifatli odam jamiyat taqdiri, insonlar taqdiri

uchun kurashuvchan, barcha yomonliklardan uzoqdir. *“Ilmning foydasi ochko’zlik bilan oltin kumush to’plash uchun bo’lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo’lishdir”* deb yozadi alloma. (Abu Rayhon Beruniy.: O’ylar, hikmatlar, naqlar, she’rlar. 44–bet).

Falsafiy talqinda qadriyatlar – inson va insoniyat uchun beqiyos ahamiyatga ega bo’lgan erkinlik, tinchlik, ijtimoiy tenglik, haqiqat, ma’rifat, go’zallik, yaxshilik kabi barkamol inson uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi holatlar yig’indisidir.

Tadqiqotchi olim O. Musurmonovanning ta’kidlashicha, qadriyatlar inson tomonidan qadrlanadigan narsalardan iborat bo’lib, kishilarning talabi, xohishi, qiziqishi va maqsadi asosida o’zaro munosabat, o’zaro ta’sir natijasida vujudga keladigan holatdir. Demak, qadriyatlarning mohiyatini pedagogik nuqtai nazardan izohlaganimizda, insonning ma’naviy ehtiyojlari asosida paydo bo’lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan muvaffaqiyatli o’tgan, o’z shakl va mazmunida xalqning ma’naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida xalqning ma’naviy madaniyatini shakllantirish manbai sifatida qadrlanib kelingan ma’naviy – ruhiy hatti–harakatlar, narsa va hodisalar majmui. (Musurmonova O.: *“Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi”*. 66–bet).

Barcha qadriyatlarning mohiyatini eng oliy tuyg’u – insonparvarlik tashkil etadi. Insonparvarlik – insonning sharafi, vijdoni va iymonining mahsuli. Insonparvarlik xayrixohlik, g’amxo’rlik, moddiy–ma’naviy madadga intilish tuyg’usi, iymon va vijdon doirasida mehr–muruvvat ko’rsatish (Musurmonova O.: *“Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi”*. 58–bet). O’zbekiston Respublikasining *“Ta’lim to’g’risida”*gi Qonunida yoshlar *“ta’lim–tarbiyasi insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi”* davlat siyosatining asosiy printsiplaridan biri sifatida talqin etiladi. Ushbu sharaflig’i amalga oshirib, yoshlarni, bilimli va aqliy jihatdan kamol toptirishda avvalo o’qituvchining qizg’in mehnat faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ham yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalab voyaga etkazish masalasi dolzarb vazifa sifatida e’tirof etilmoqda. Bunda farzandlarimizning nainki jismoniy, balki axloqiy va ma’naviy barkamol bo’lishi alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun o’qituvchining o’zida bekamu ko’st takomillashgan, eng yuksak umuminsoniy qadriyatlar tuyg’usi bo’lishi kerak. Bu tuyg’u, uning mukammal shakllangan pedagogik mahorati qirralarida doimo o’z aksini topishi zarur. Inson bolasi yoshligidan to umrining oxirigacha ilm olib, aqliy kamolot sari intilar ekan, barcha umuminsoniy qadriyatlarga ilm tufayli erishadi.

XULOSA

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim tizimidagi islohotlarning muvaffaqiyati ko’p jihatdan o’qituvchi mehnat faoliyatining umuminsoniy qadriyatlarga yo’naltirilganligiga bog’liq. Bu keng qamrovli va salmoqli omillar asosida o’qituvchining butun umri davomida amalga oshiradigan ko’p qirrali

pedagogik faoliyati mujassamlashgan. O'qituvchi o'zining qizg'in mehnat faoliyati va kasbiy mahorati bilan umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga nechog'lik boy ekanligini ta'lim-tarbiya jarayonida namoyish etadi. O'qituvchi pedagogik mahoratini o'zining halol mehnati bilan takomillashtirib boradi. Ushbu mehnat natijasida inson komil bo'lib voyaga etishi lozim, buning uchun ma'naviyat va qadriyatlar yuksalishi, inson keng ma'nodagi ma'naviy shaxsga aylanishi kerak. O'qituvchi mehnatining natijasi bo'lmish komil inson yuksak ma'naviyatni yaratadi va rivojlantiradi, umumbashariy qadriyatlarni asraydi. Uning o'quvchilar jamoasi bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatidagi barcha yutuqlari ushbu qadriyatlar tufaylidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy. «Turkiy Guliston yoxud axloq» (nashrga tayyorlovchi Xoliqov L.) – Toshkent: O'qituvchi, 1992. 160 b.
2. Inomova K. M. «Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi» – Toshkent: Fan, 1999, – 151 b.
3. Yo'ldoshev J. G'. Xasanov S. «Avestoda axloqiy-ta'limiy qarashlar». – Toshkent: O'qituvchi 1992, – 28 b.
4. 17. Safo Ochil. Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari. T. : «O'qituvchi», 1995.
5. 18. Mahkamov U. Ahloq-odob saboqlari. T. : «Fan», 1994.